

УДК 343.54

**ДО ПИТАННЯ ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ БАТЬКАМИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
ТА ІНШИХ МАЙНОВИХ ПРАВ ЇХНІХ ДІТЕЙ**

Євтєєва Д. П.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна,
науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Анотація У статті розглянуто проблеми доцільності криміналізації порушення батьками права власності та майнових прав дітей. Зазначено пропозиції вчених щодо необхідності встановлення в КК норми, яка передбачала б відповідальність за посягання батьками на майнові права дітей. Наведено аргументи проти таких пропозицій. Указано на помилки, що виникають у судовій практиці у справах про порушення батьками майнових прав дітей.

Ключові слова: злочини проти сім'ї та неповнолітніх, батьки, діти, майно, майнові права, криміналізація, зловживання опікунськими правами.

Аннотация В статье рассмотрены проблемы целесообразности криминализации нарушения родителями права собственности и имущественных прав детей. Указаны предложения ученых о необходимости установления в УК нормы, которая предусматривала бы ответственность за посягательство родителями на имущественные права детей. Приведены аргументы против таких предложений. Указаны ошибки, возникающие в судебной практике по делам о нарушении родителями имущественных прав детей.

Ключевые слова: преступления против семьи и несовершеннолетних, родители, дети, имущество, имущественные права, криминализация, злоупотребление опекунскими правами.

Annotation Problems of advisability of criminalization of violation by parents of property rights and proprietary rights of children are considering. The proposals of scientists of necessity to establish the norm in the Criminal Code that would include responsibility for encroachment on property rights of children by parents are noticed. Several arguments against such proposals are provided. The errors arising in judicial practice in cases of violation by parents of property rights of children are pointed.

Key words: crimes against the family and minors, parents, children, property, property rights, criminalization, the guardianship abuse.

Сімейні відносини є одними з найконсервативніших видів суспільних відносин, внаслідок чого вони розвиваються доволі інерційно. Указані відносини перебувають під пильною увагою суспільства, в їх регулюванні дуже сильну позицію має мораль. Надаючи їм правове забезпечення, зокрема, ставлячи певні з них під кримінально-правову охорону, законодавець має не потрапити під абсолютний вплив суспільної свідомості, що матиме наслідком сліпе дублювання положень моралі на папері та забезпечення їх примусом. Натомість він повинен здійснювати постійний моніторинг відносин, які потребують захисту, у тому числі й найрепресивнішими засобами. При цьому визнання законодавцем певних діянь злочинними має бути особливо виваженим рішенням, обґрунтованим наявністю в кримінально-правовій забороні нагальних потреб суспільства, які, у свою чергу, мають бути адекватно відображені у кримінально-правовій нормі [1, с. 124]. Тож надання статусу злочину в деяких випадках може призвести до даремного перевантаження Кримінального кодексу (далі – КК) України через, зокрема, неготовність суспільства дотримуватися цих заборон навіть під загрозою найсуворішого з видів державного примусу.

Попри неспішний розвиток сімейних відносин науковці та практики піднімають питання щодо доповнення КК новими діями, стосовно розглядуваної сфери. Однією з гострих проблем у суспільстві та державі в цій сфері є проблема захисту

майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених опіки та піклування. При цьому, на сьогодні в Україні нараховується значна кількість дітей, які разом зі своїми батьками є співвласниками квартир, будинків. Разом із тим, посягання батьків на майнові права дітей залишаються поза межами кримінально-правового регулювання.

У цій статті розглядатимуться питання посягань батьків на майнові права дітей та доцільність встановлення в КК спеціальної норми, яка передбачала б відповідальність за такі дії.

Через нездатність дітей самостійно захищати свої права, держава вживає низку заходів для охорони їх майна та їх майнових прав, створюючи гарантії від їх порушень. Порядок управління та розпорядження батьками майном дітей регламентовано законом. Відповідно до ч. 1 ст. 177 Сімейного кодексу (далі – СК) України батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження. Батьки зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах. Якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, враховуючи такі потреби та інтереси.

Певні правочини щодо майнових прав малолітніх дітей батьки мають право вчиняти лише за наявності дозволу органів опіки та піклування, а саме: а) укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, у тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; б) видавати письмові

зобов'язання від імені дитини; в) відмовлятися від майнових прав дитини. Якщо дитина є неповнолітньою, на вчинення зазначених правочинів з дозволу органу опіки та піклування батьки мають право дати згоду (ч. ч. 2-3 ст. 177 СК).

Органи опіки та піклування надають дозвіл на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини після перевірки, що проводиться протягом одного місяця, і лише в разі гарантування збереження права дитини на житло. При цьому закон надає можливість органам опіки та піклування у певних випадках відмовити батькам у наданні дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини з одночасним зверненням до нотаріуса щодо накладення заборони відчуження такого майна. Наприклад, відмова можлива, якщо особа, яка звернулася за дозволом, повідомила про себе неправдиві відомості, що мають суттєве значення для вирішення питання про надання дозволу чи відмову в його наданні; якщо між батьками дитини немає згоди стосовно вчинення правочину щодо нерухомого майна дитини; якщо між батьками дитини або між одним з них та третіми особами існує судовий спір стосовно нерухомого майна, за дозволом на вчинення правочину щодо якого звернулися батьки дитини (або один з них); якщо вчинення правочину призведе до звуження обсягу існуючих майнових прав дитини та/або порушення охоронюваних законом інтересів дитини та ін. (ч. ч. 4-5 ст. 177 СК).

Таким чином, держава ускладнила процедуру відчуження нерухомості, що належить дітям, з метою захисту їх прав та законних інтересів. Попри це на практиці батьки нерідко порушують установлений порядок і вчиняють подібні правочини без дозволу органів опіки та піклування. Також неодноразово мали місце випадки, коли працівників органів опіки та піклування було введено в оману при одержанні дозволу на відчуження житла, яке належало неповнолітнім на праві спільної власності [2, с. 92-93]. Внаслідок таких дій діти залишаються позбавленими житла. Приклади з практики щодо порушення батьками майнових прав неповнолітніх можна знайти в повідомленнях співробітників органів прокуратури, розміщених на шпальтах преси, наукових, науково-практичних видань [3, с. 113; 4, с. 42; 5, с. 82; 6, с. 34].

Деякі фахівці в галузі кримінального права вказують на прогалину в законі, відсутність у КК норми, яка передбачала б відповідальність за посягання батьками на майнові права дітей [7, с. 163-165, 168-171; 2, с. 92-93]. Так, групою вчених було розроблено законопроект, в якому передбачено доповнення розділу VI Особливої частини КК «Злочини проти власності» статтею 190¹ «Порушення батьками або особами, які їх замінюють, права власності неповнолітніх дітей». У цій нормі за їх задумом має бути встановлено відповідальність за порушення батьками або особами, які їх замінюють, права власності неповнолітніх дітей шляхом протиправного відчуження майна, що належить неповнолітнім, передачі права на майно або вчинення будь-яких протиправних дій майнового характеру [7, с. 163-165, 168-171]. У цілому з необхідністю створення такої норми погоджується й О. І. Белова, хіба що вона пропонує зазначене діяння передбачити

в ст. 167 КК («Зловживання опікунськими правами»), внаслідок чого суб'єктами вказаного злочину можна буде визнавати не лише опікунів та піклувальників, а й батьків дитини [2, с. 111, 154, 159]. Таким чином, вбачається, що за пропозиціями вищезазначених дослідників кримінально-правовій охороні має підлягати, по-перше, право власності дитини на майно як рухоме, так і нерухоме (до останнього належать, наприклад, будь-які речі, зокрема, гроші, цінні папери, тварини, майнові права тощо); по-друге, право користування та право розпорядження дитиною майном; по-третє, право дитини на майно.

На нашу думку, на практиці застосування такої новоствореної норми буде доволі проблемним. Хоча, звичайно, випадки у неблагополучних сім'ях свідчать на користь прийняття такої норми, аналіз наведених пропозицій, сімейного законодавства та сімейно-правової літератури дозволяє висунути низку аргументів проти її закріплення в КК.

По-перше, хоча відповідно до ч. 1 ст. 173 Сімейного кодексу (далі – СК) України батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна, у той же час у ч. 2 ст. 173 СК встановлено, що при вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважатиметься, що воно є власністю батьків, якщо інше не встановлено судом. Таким чином, у СК встановлена презумпція права власності батьків на спірне майно. Як зазначають автори судово-практичного коментаря до Сімейного кодексу України Л. Є. Гузь та А. В. Гузь, «... у разі виникнення спору, кому належить майно і чи належить воно дитині на праві приватної власності, її представник у суді (батько, опікун, інша особа) повинен буде довести, що це майно належить малолітній особі. Звичайно, доводити, що майно дитина придбала за рахунок своєї індивідуальної праці або праці з батьками – безперспективно. Безспірними доказами належності майна малолітній особі є: договір дарування, договір купівлі-продажу, оформлений на її ім'я, свідоцтво про право власності в порядку спадкування тощо. Сумісне користування річчю, як, наприклад, комп'ютером, не надає права власності малолітній дитині, якщо вона не доведе, що він був куплений за її кошти, або ж, що був подарований, що буде зробити непростим» [8, с. 383]. З цього приводу вбачається за доцільне відмітити, що, оскільки в нашому суспільстві усне врегулювання відносин є дуже поширеним явищем, то дійсно на практиці доводити належність рухомого майна дитині буде доволі складно. Виняток із наведеного загального правила встановлений у ст. 174 СК, відповідно до якої майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини.

По-друге, відповідно до ст. 178 СК дохід, одержаний від використання майна малолітньої дитини, батьки мають право використовувати на виховання та утримання інших дітей та на невідкладні потреби сім'ї. Фахівці в галузі сімейного права в цьому контексті відмічають, що такий дозвіл законодавець надав батькам, виходячи із засад

розумності та справедливості. Вирішення невідкладних потреб сім'ї врешті спрямоване на задоволення інтересів дитини. До таких потреб належить, наприклад, забезпечення належного рівня харчування і лікування кожного члена сім'ї, придбання житла, його обладнання тощо [9, с. 298]. На нашу думку, інколи саме в інтересах сім'ї і можуть вчинятися порушення права власності дитини. Наприклад, орган опіки та піклування може відмовити у наданні дозволу щодо продажу квартири, частка якої належить дитині, за умови придбання квартири з меншою площею, оскільки відповідно до п. 7 ч. 5 ст. 177 СК вчинення такого правочину призведе до звуження обсягу існуючих майнових прав дитини та порушення охоронюваних законом інтересів дитини, проте сім'ї можуть бути дуже потрібні кошти для певної мети, зокрема, для сплати за навчання іншої дитини, на її особливі потреби, на лікування тощо.

По-третє, у законодавстві існує цивільно-правова відповідальність за порушення батьками майнових прав дитини. Відповідно до ч. 9 ст. 177 СК неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном.

По-четверте, виходячи зі змісту вищенаведених позицій, науковці пропонують піддавати кримінально-правовій охороні не лише право власності дитини на майно, а й право користування та розпорядження ним. Таким чином, якщо діти лише користуються житлом, належним їхнім батькам на праві власності, то його продаж батьками та позбавлення дитини житла також буде вважатися кримінально караним діянням. З цього приводу уявляється за необхідне зазначити таке. Відповідно до ч. 1 ст. 405 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України члени сім'ї власника житла, які проживають разом з ним, мають право на користування цим житлом відповідно до закону. У деяких випадках виникає конфлікт інтересів власника житла, який має право розпоряджатися житлом, та членів його сім'ї, яким право на житло гарантується Конституцією (ст. 47), і тому позбавити їх житла можливо лише на підставі закону або за рішенням суду. Однозначного рішення цієї проблеми у законодавстві не наведено. І хоча в ст. 405 ЦК права власника обмежуються сервітутом, позбавити його права продати власний будинок неможливо. Необхідно відмітити, що продаж будинку, належного батькам на праві власності, не завжди означає позбавлення дитини права на житло, адже вона може набути право на інше житло за місцем проживання батьків. Це може бути житло з іншим правовим режимом, наприклад, орендоване за договором найму [9, с. 294]. З іншого боку, відповідно до ч. 6 ст. 203 ЦК правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Проте на практиці складно чітко визначити межу, за якою можна говорити про порушення прав. Вочевидь порушенням прав можна вважати позбавлення дитини взагалі місця проживання, зменшення її жиллої площі за межі санітарного мінімуму. Надання ж

дитині в користування однієї кімнати замість трьох, які вона займала раніше, навряд чи можна вважати грубим порушенням її прав [9, с. 294].

По-п'яте, окрім того, із наведених вище пропозицій незрозуміло співвідношення пропонованої дослідниками норми, передбаченої ст. 190¹ КК (згідно з якою до відповідальності, зокрема, мають притягатися особи, що замінюють батьків, до числа яких належать у тому числі опікуни та піклувальники) із нормою, встановленою в ст. 167 КК (де суб'єктами злочину є особи, наділені повноваженнями з опіки або піклування).

По-шосте, розглянемо приклад, указаний в одному з Науково-практичних коментарів до Сімейного кодексу України. У результаті приватизації державного житла дитина стала співвласником житлової площі разом із батьками. Останні, вирішивши продати квартиру і купити жилий будинок з метою покращення житлових умов, звернулися до органу опіки та піклування для одержання відповідного дозволу. Після отримання такого дозволу батьки продали квартиру і купили будинок, проте у договорі купівлі-продажу дитина не була зазначена як покупець, таким чином вона була позбавлена права власності. Внаслідок подання відповідного позову органом опіки та піклування цей договір було визнано недійсним [8, с. 386]. Зазначимо ще один приклад, що мав місце у практичній діяльності працівників органів прокуратури. Райдержадміністрацією видано розпорядження про надання дозволу гр-нці Г. на продаж 1/3 частини приватизованої квартири, яка належить дитині. Згідно з договором дарування батьки неповнолітньої дитини отримали житло, але в договір як обдаровувана вона не була включена. Прокурор району це розпорядження опротестував [10, с. 97]. Наведені діяння батьків, відповідно до поглядів учених, мають підпадати під ознаки пропонованої ними норми. Проте такі діяння не завжди мають той ступінь суспільної небезпечності, що є необхідним для визнання їх злочинами. Зокрема, у ситуаціях, зазначених вище, за умови, якщо дитина проживатиме з батьками в новому будинку, ступінь суспільної небезпечності їх діяння через відсутність корисливого або іншого низького мотиву не є значним. Окрім того, вбачається, що батьки можуть вчиняти зазначені та подібні діяння через необізнаність, легковажність, або, наприклад, в інтересах усієї сім'ї тощо. У таких випадках, вбачається, що реагування держави кримінально-правовими засобами не є доцільним [11, с. 182-187].

У контексті розглядуваних питань слід відмітити, що за порушення майнових прав дітей суди на практиці інколи помилково притягають батьків за ст. 167 КК («Зловживання опікунськими правами»). Так, Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України (далі – Колегія суддів) скасувала постанову Лисичанського міського суду Луганської області від 10.05.2005 р. і закрила кримінальну справу про обвинувачення гр-на К. за ст. 167 КК за відсутністю в його діянні складу злочину. Як було зазначено у постанові міського суду, гр-н К., який був батьком та законним опікуном своєї малолітньої доньки, продав її автомобіль, що вона одержала у спадщину від матері. Цими діями він

вчинив зловживання опікунськими правами. Постановою суду гр-на К. було звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки.

Колегія суддів підкреслила, що відповідно до чинного законодавства батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження (ст. 177 СК). Опіка ж над майном особи можлива лише при встановленні опіки чи піклування над самою цією особою, якщо майно знаходиться в іншій місцевості, а також над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме (статті 44, 74 ЦК). Проаналізувавши норми цивільного та сімейного законодавства, Колегія суддів дійшла висновку, що батьківство, з одного боку, та опіка чи піклування, з іншого, не є тотожними поняттями, тому батьки не можуть бути суб'єктами злочину, передбаченого ст. 167 КК. Отже, висновок суду про те, що гр-н К. був законним опікуном майна своєї дочки, не ґрунтується на законі [12]. У цьому контексті слід відмітити, що хоча в науковій літературі і існує точка зору, відповідно до якої батьки й усиновлювачі є природними, без спеціального призначення опікунами та піклувальниками над своїми дітьми [13, с. 305-307; 14, с. 131], на наш погляд, батьківство та усиновлення є окремими від опіки та піклування видами відносин. Тому з позицією Колегії суддів, на наш погляд, слід погодитися.

Таким чином, на нашу думку, на цьому етапі розвитку вітчизняного суспільства встановлення в КК норми, що передбачала б відповідальність за порушення батьками права власності або майнових прав дитини, є дещо передчасним, таким, що може призвести до зловживань у правозастосовній практиці. Проте не виключено, що доцільність появи такої норми в КК виникне пізніше. Вбачається, що найбільш суспільно небезпечними видами протиправних дій майнового характеру з боку батьків є посягання на право власності дитини на нерухоме майно, вчинені з корисливих або з інших низьких мотивів. На наш погляд, останнє діяння держава має, так би мовити, взяти «на олівець», адже його можна вважати достатньо близьким до можливої криміналізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : БЕК, 1999. – 590 с.
2. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ольга Іванівна Белова ; Харк. нац. ун-т внутр. справ України ; наук. кер. П. І. Орлов. – Х., 2006. – 184 с.
3. Дубей Ж. Обстоюючи майнові та житлові права дітей-сиріт / Ж. Дубей // Вісник прокуратури. – 2002. – № 4 (16). – С. 112-115.
4. Кучеріна І. Молоде покоління потребує надійного правового захисту / І. Кучеріна // Вісник прокуратури. – 2006. – № 7 (61). – С. 38-42.
5. Білобрицька Л. Діти-інваліди потребують додаткової турботи / Л. Білобрицька // Вісник прокуратури. – 2006. – № 9 (63). – С. 78-82.
6. Бенца Ю. Хто захистить сироту? : [інтерв'ю з прокурором Закарпат. обл. / Ю. Бенца; розмову вів І. Тегза] // Вісник прокуратури. – 2006. – № 12. – С. 33-37.
7. Розробка пропозицій щодо внесення змін та доповнень кримінального та кримінально-процесуального законодавства / В. С. Зеленецький [та ін.] // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х., 2004. – Вип. 9. – С. 163-188.
8. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Л. Є. Гузь, А. В. Гузь. – Х. : Фактор, 2011. – 576 с.
9. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / за ред. Є. О. Харитоновна. – Х.: Одісей, 2006. – 552 с.
10. Волкова С. Дітям-сиротам – нашу опіку / С. Волкова // Вісник прокуратури. – 2003. – № 7 (25). – С. 95-99.
11. Євтєєва Д. П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину: монографія / Д. П. Євтєєва. – Х. : Право, 2015. – С. 182-187.
12. Ухвала Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 21 листопада 2006 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/540051>. – Заголовок з екрана.
13. Цивільне право України : підруч. у 2 кн. / за ред.: О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Юрінком Інтер. – 2004. – Кн. 1. – 736 с.
14. Цивільне право України : курс лекцій в 6 т. / за ред.: Р. Б. Шишка, В. А. Кройтор. – Х. : Еспада, 2008. – Т. 1. – 516 с.